

УДК 821.161.2-311.1 – Винниченко

А. С. Дубровська

**ПРОСТІР МІСТА: СИМВОЛІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ
ДОМІНАНТИ (ЗА РОМАНАМИ В. ВИННИЧЕНКА)**

Романістика В. Винниченка органічно включена в модерністичні пошуки кінця XIX – початку XX століття. Дослідники Р. Багрій, Т. Гундорова, С. Павличко, В. Панченко, Н. Паскевич, В. Хархун та ін. виділяють у ній риси натуралізму, неореалізму, неоромантизму, символізму, експресіонізму, відзначають її експериментаторство, парадоксальність вирішення конфліктів, епатажність, звернення до дражливих, табуованих тем.

В. Винниченко творить автоміф, пов'язаний із утіленням не тільки у канву художніх творів, а й у власне життя таких лейтмотивних категорій, як: теорія “чесності з собою”, “конкордизм” – “дискордизм”, “гармонія” – “дисгармонія”, “колектократія”, “лепрозорій”, “громадянство Землі”, “сироїдіння”. У романістиці це опозиція: світ “чужий, ворожий, європейський”, який знаходиться на “Заході”, та світ “свій, рідний, український” – на “Сході”.

Асоціативний простір першого переважно “темний”, абсурдний обшир дискордизму, представлений через акцентування мотиву хвороби, гріха (сифіліс, нещасливі шлюби, “небажані діти” тощо) і на прикладі великих європейських міст: Берліна, Парижа, Петербурга, які, здавалося б, є культурними, освітніми цивілізаційними центрами. Однак, як це не парадоксально, місто нівелює особистість, не дає їй розвиватися у гармонії з Богом і природою, відриває від землі, роблячи кволою та безвольною подобою людини. Суть міста – ворожість, порожнеча, ілюзорність: реальне обертається фантазмагоричним, справжнє маскується, психічна істота деформується. Воно набуває ознак штучності, мертвотності через внутрішню неготовність змінити порядок вибудовування опозиції: тоді “чуже” стане “своїм”, а “своє” не набуде чужості.

Прикметно, що в романах місто зображене завжди негативно, як інфернальний простір, у якому панує погана погода (сльота, гідкий туман, сніг, вітер), сутінки й темрява, що паралелізується з внутрішнім станом персонажів: відчай, біль, агресія, самота, апатія, депресія тощо.

У цьому деструктивному світі “існують” дисгармонійні, роздвоєні персонажі, яких мучить “хитання волі”, “роздирають” протилежні бажання й пристрасті. Часто вони провокують конфлікти й нездорову атмосферу в сім'ї, стаючи заручниками своєї агресії й перетворюючи простір дому на антипростір Задзеркалля. Фактично

простір у романах є опосередкованим виявом психічного ірраціонального.

На нашу думку, весь романний масив митця можна вважати урбаністичним, однак саме мотив міста практично не досліджений, що ж до зображення містичних топосів, то цей аспект зовсім не розроблений.

Просторова семіотика як засіб художнього моделювання світу ґрунтовно досліджувалася в роботах М. Бахтіна, Г. Башляра, М. Бютора, Ю. Лотмана, В. Топорова та ін. Саме “простір у художніх текстах і контекстах модулює час, етико-релігійні, психологічні, етнографічні смисли, які конденсуються в символах” [1, с. 170], надто таких, які “містять онтологічну заданість до кардинальних опозицій буття (“життя”/ “смерть”, “вічне”/ “минуще”, “своє”/ “чуже”)” [2, с. 30].

Місто постає моделлю суспільства, яку література художньо прагне відтворити й перетворити за власними законами. “Міські тексти” вчені розглядають у межах теорії надтекстів [3, с. 4]: наприклад, В. Топоров, досліджуючи “петербурзький текст” [4, с. 275], А. Марченко, вивчаючи “паризький текст” як “сукупність текстів.., що має стійку топіку, певний набір оціночних суджень, стабільну семантику та певну позатекстову орієнтацію (глибинну сакральну структуру або ідею), яка відіграє центруючу роль в надтекстовій єдності” [3, с. 6]. На можливість читати “місто як текст”, відкритий “аналізу в синхронічній та діахронічній перспективі” [5, с. 157; 3, с. 6], указують французькі дослідники В. Беньямін та М. Бютор. “Текст мегаполіса – розкодування інформації багатшарових часових просторів”, а “міський соціум, стосунки в ньому, зміни в соціальній, економічній, культурній структурах визнаються сутністю урбанізації” [6, с. 140]. Саме “тлумачення міста як тексту відкриває перед письменником великі й далеко ще не вичерпані світо- й людинопізнавальні можливості” [5, с. 158].

У В. Винниченка саме європейські міста Париж (“Чесність з собою”, “Рівновага”, “Поклади золота”, “Вічний імператив”, “Лепрозорій”, “Нова заповідь”), Петербург (“Хочу!”), Берлін (“Сонячна машина”), Москва (“Слово за тобою, Сталіне!”) – метафоризуються й постають вдень “мурашником”, уночі – “павутиною”, “лабіринтом”, мають яскраво виражену символіку негативного, деструктивного світу, “гнилого болота”, “зібрання божевільних”, місця гріха й спокуси. Наприклад, образ “багатомільйонного кам’яно-залізного” Берліна: “без перерви гуркотить..., наче клекоче велетенський казан під вогнем самої землі” [7, с. 397]. Такі “залізні” міста знеособлюють людей, перетворюючи на сіру масу, натовп: “Якраз година випуску краплин з їхніх бюр, фабрик та інших пляшечок, консержи і крамарі усіх станів і рангів” [8, с. 119]. Скрізь панує дух “усевладного черева” (капіталу, грошей, спокуси, наживи), який пройняв “увесь народ, згори донизу... Весь він (народ. – А. Д.) проїдений болячкою наживи, весь очманілий від чаду фабрик, грюкоту машин, дзенькоту склянок, весь насичений

мораллю безмилосердної конкуренції, брехні, обману, визиску, образи слабшого, насилу, крові, глузу” (“Сонячна машина”) [7, с. 404]. Натомість Україна з її провінційними містами й містечками змальована в романтичному ключі, як рай із родючою багатою землею й привітними людьми: “А там десь, далеко на сході, на зелених, полисілих од осени горах, у тихій задумі стояв Київ...” (“Нова заповідь”) [9, с. 34]. Однак, перебуваючи в еміграції, персонажі не можуть повернутися в цей ідеальний світ.

Найколеритніше описаний Париж, який у романах постає подвійним простором уявних (ідеальних) та реальних іпостасей міста. Ідеальний образ Парижа вимальовується з усталеного культурного міфу про нього. Париж – “утілення духовної свободи”, “столиця світу”, “культурна столиця”, “дороговказ людства”, “серце світу”, “мозок історії”, “перше місто сучасного світу” тощо [3, с. 3].

В. Винниченко, переосмислюючи в романах “міф про Париж” як “столицю Європи”, “культурний світовий центр”, створює нову урбаністичну реальність і наповнює її негативними конотаціями, порівнюючи з місцем скупчення “мерзот”, “суших і майбутніх утіх, фліртів, танців, руху” (“Поклади золота”) [8, с. 132], з “атмосферою безробіття, опльоток, романів, гнилого болота” (“Рівновага”) [10, с. 231]. Париж “уперто гуркотів... як на вогні велетенський казан... Мільйонове скупчення затурканих, зацькованих життям істот, що звалися людьми, важко вовтузилося, корчилося, спішило, переганяло саме себе” (“Нова заповідь”) [9, с. 34].

Негативно сприймають місто не тільки українські емігранти, які їхали до “столиці Європи”, сподіваючись на щасливе життя, а опинилися в “якійсь Франції, якомусь Парижі” [8, с. 22], “чужому холодному місті, сповненому порожнечі, гнітючої нудоти, самотності” [10, с. 118], й комуністичні агенти Петро Вишнятинський і Кіндрат Сліпошук, які приїхали до “ворожого міста” із секретною місією (“Нова заповідь”) й опинилися серед “зібрання божевільних у церкві” [9, с. 71], що прагнули галасом й агресією приглушити неусвідомлену тривогу через загрозу Третьої світової війни, а й самі французи (Івонні Вольвен після сонячних Канн Париж здається занадто похмурим, холодним, ворожим: чекала від Парижа “чогось грандіозного, величного, Париж же, – дьябль! – був тою самою Ніццою чи Марселем, тільки ще сирішим, бруднішим, холоднішим” [11, с. 19]), сповненим небезпек і спокус в образі професора Матура, який узявся ознайомити її із “благами цивілізації” (“Лепрозорій”). Промовистим є зіставлення Парижа з “сучасним Вавилоном” (“Поклади золота”) [8, с. 86], що пов’язане з есхатологічним міфом про загибель “великої блудниці” від гніву Божого, яка перетвориться на “місто без жителів” [12, с. 105] та стане “житлом демонів і всякого духа нечистого” [13, Од. 18, 2].

Абсурдність і химерність життя підкреслюють мотиви театральності, маски, метаморфоз. Париж і Петербург стають величезним

театром, лабораторією душевних перетворень. Постійно блукаючи в тумані, женучись за примарним щастям, насолодами життя, персонажі втрачають своє “Я”, надягають різноманітні маски, грають ролі. Місто ніби перетворюється на антропоморфну істоту, яка пригнічує людей, ніби велетенським спрутом огортає їх туманом, топить у каламутній воді, доводячи навіть до самогубства. Ознаками урбанізації стають холод, самотність, ізоляція в чужому місті, нудьга, жах, втома, порожнеча. Будинки також перестають бути безпечним простором, місцем тепла й затишку. Персонажі відчують себе “бездомними”, тому що змушені поневірятися по готелях, пансіонах, знятих квартирах. Навіть похорон увечері в чужій землі стає для емігрантів знаком того, що й після смерті вони опиняються в темряві позбавленими коріння та без надії на воскресіння. Звідси розуміння приреченості в “чужому” Парижі, поява ностальгії, мрії про повернення на батьківщину.

Сам В. Винниченко тяжко переживав свою відірваність від рідної землі, ізоляцію, забуття на батьківщині: “У траві по-літньому, як у нас у пекучу спеку, стрекотять коники. Це викликає болючу, нестерпну тугу за Україною, за могилами, степами, за бідним, пошарпаним, закривавленим і рідним, болюче рідним краєм” [14, № 11, с. 93]. У щоденнику письменник детально описує українські краєвиди, свої мрії повернутися хоча б на Кубань, бо повернення в Україну до кінця життя залишалося нездійсненою мрією (“багато... кидатимуть у мене гнилими яблуками, коли я повернусь на Україну. Дорогий мій краю, мабуть, я попрощався з тобою навіки тоді, як мене було вигнано”) [14, № 9, с. 114]. Як і персонажі, митець мучиться на чужині, живе в ізоляції серед ворожих людей, у забутті українського “Іванища”, яке викинуло його не тільки із громадської діяльності, а й із життя нації, прирікши на повільне згасання в бідності й хворобах.

Отже, дискурсивний урбаністичний простір у романах митця-модерніста постає як темний, похмурий, чужий, навіть інфернальний, суть якого – ворожість, порожнеча, ілюзорність.

Європейська столиця (Париж, Берлін), інші міста (Петербург), описані за допомогою стійких ознак (темрява, сльота, туман, вітер, сутінки, ніч), стають символами негативного, деструктивного світу, “мурашника”, “каламутного каналу”, “залізобетонного дому божевільних”, “лабіринта”. Наприклад, у романах “Поклади золота” та “Рівновага” міф про Париж як “культурну столицю” трансформується порівнянням його із “сучасним Вавилоном”, місцем гріха й розпусти. Йдеться про символіку подвійного простору Парижа, втіленням якої стали опозиції “свій” / “чужий”, “схід” / “захід”, символіка локальних складових топосу – помешкань, кав’ярень, каналів, кладовища і власне топосу – “павутиння” європейського міста.

Проявами інобуття у ворожих людині містах є “бездомність” – відірваність від коріння і закинутість у світ абсурду, гнітюча самотність і смерть на чужині. Персонажі ніби потрапляють у “темний світ”

страждань, постійно перебувають у стані апатії й депресії, що призводить навіть до самогубства. Відтак, рятуючись, одні піддаються спокусам цивілізації, інші ще в змозі повернути духовні багатства: кохання, дружбу, душевну рівновагу. Але в будь-якому випадку щастя на чужині обертається оманю гріховного міста.

Список використаної літератури

- 1. Волкова Е. В.** “Дом” и “дорога” как реалии и как символы в работах Ю. М. Лотмана / Е. В. Волкова // *Вопр. фил.* – 2007. – № 1. – С. 169–175. **2. Новикова М. А.** Символика в художественном тексте. Символика пространства (на материале “Вечеров на хуторе близ Диканьки” Н. В. Гоголя и их английских переводов) : учебн. пос. / М. А. Новикова, И. Н. Шама. – Запорожье : СП “Верко”, 1996. – 171, [1] с. **3. Марченко А. М.** Паризький текст у прозі письменників молодшого покоління російської еміграції першої хвилі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.02 “Російська література” / Марченко Анастасія Михайлівна. – К., 2009. – 20 с. **4. Топоров В. Н.** Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического. Избранное / В. Н. Топоров. – М. : Издат. гр. “Прогресс”, “Культура”, 1995. – 621, [1] с. **5. Бютор М.** Город как текст / Мишель Бютор // *Роман как исследование* / Мишель Бютор ; сост., пер., вст. ст., коммент. Н. Бунтман]. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – С. 157–164. **6. Фоменко В. Г.** Урбаністична домінанта української літератури в контексті світової / В. Г. Фоменко // *Вісн. Луган. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. : Філол. науки.* – 2009. – № 1 (164). Січень. – С. 139–150. **7. Винниченко В. К.** Вибрані твори. Оповідання. Повість. На той бік. Романи. Записки Кирпатого Мефістофеля. Сонячна машина / Володимир Винниченко ; [передм. Л. С. Дем’янівської]. – К. : Грамота, 2005. – 924, [1] с. **8. Винниченко В.** Поклади золота / Володимир Винниченко ; [відп. ред. Я. М. Орос]. – К. : Книга роду, 2008. – 253 с. **9. Винниченко В.** Нова заповідь. Роман : у 2 ч. / В. Винниченко. – Торонто : Україна, 1950. – Ч. 1. – 242 с. ; Ч. 2. – 261 с. **10. Винниченко В.** Твори. – вид. друге. Том VI : Рівновага (Роман з життя емігрантів). Роман / В. Винниченко. – К. ; Відень : Дзвін, з друк. А. Гольцгавзена у Відні, 1919. – 274 с. **11. Винниченко В.** Лепрозорій. Роман / Винниченко Володимир // *Вітчизна.* – 1999. – № 1–2. Січень–Лютий. – С. 2–64 ; № 3–4. Березень–Квітень. – С. 22–72 ; № 5–6. Травень–Червень. – С. 20–80. **12. Турскова Т.** Новый справочник символов и знаков / Т. Турскова. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2003. – 800 с. – (Необычные справочники). **13. Святе Письмо** Старого та Нового Заповіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. Під час Другого Ватиканського Вселенського Собору. – Перевид. сьоме. – Жовква : Вид-во отців василіан “Місіонер”, 2005. – 1125 ; 350 с. **14. Винниченко В.** Щоденник / Винниченко Володимир ; [передм. Жулинського Миколи. “Усі сорок років творчого життя. “Щоденник” Володимира Винниченка” ; текст до друк. підг. Сергій Гальченко ; прим. Григорій Костюк (США) і Сергій Гальченко] // Київ. – 1990. – № 9. Вересень. – С. 91–123 ; № 10. Жовтень. – С. 96–111 ; № 11. Листопад. – С. 85–107.

Дубровська А. С. Простір міста: символічні та психологічні доміанти (за романами В. Винниченка)

У статті зроблено спробу на матеріалі романістики В. Винниченка проаналізувати смислові доміанти в інтерпретації європейських столиць як подвійного простору (ідеального та реального), представленого в символічній і психологічній площинах. Відповідно, як трансформація міфу про “культурну столицю”, опозиції “свій” / “чужий”, “схід” / “захід”, у тому числі, локальних складових топосу й міста як “павутиння”; “бездомність” і “закинутість” як прояви інобуття. Окремо досліджені мотиви театральності, маски, які, вважаємо, сукупно витворюють урбаністичний простір цих творів.

Ключові слова: роман, текст, ірраціональний, простір, місто.

Дубровская А. С. Городское пространство: символические и психологические доминанты (на материале романов В. Винниченко)

В статье предпринята попытка на материале романістики В. Винниченко проанализировать смысловые доминанты в интерпретации европейских столиц как двойного пространства (идеального и реального), представленного в символической и психологической плоскостях. Соответственно, как трансформация мифа о “культурной столице”, оппозиции “свой” / “чужой”, “восток” / “запад”, в том числе, локальных составных топоса и города как “паутины”; “бездомность” и “заброшенность” как проявления инобытия. Отдельно исследованы мотивы театральности и маски, которые, считаем, совокупно создают урбанистическое пространство этих произведений.

Ключевые слова: роман, текст, иррациональный, пространство, город.

Dubrovskaya A. S. Urban Space: the Symbolic and Psychological Dominance (is based on the Novels by V. Vynnychenko)

The article is an attempt to analyze the semantic interpretation of the dominant in European capitals as a double space (ideal and real), presented in a symbolic and psychological dimension. Accordingly, as the transformation of the myth of the “cultural capital”, the opposition “his” / “alien”, “east” / “west”, including the local component of a topos and cities as “web”, “homelessness” and “neglect” as manifestations of otherness. The motives of theatricality and masks were investigated separately, which, we believe, create in total urban space of the work

Key words: novel, text, irrational, space, city.

Стаття надійшла до редакції 4.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Веретейченко І. А.